

УДК 32:316.7:94(438)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.61.53>

МЕЖІ ПАМ'ЯТІ: ЛІМОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ПОЛЬЩІ У XX–XXI СТОЛІТТЯХ

Микита Петраков

*ДЗ «Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського»,
вул. Старопортофранківська, 26, 65020, м. Одеса, Україна*

Статтю присвячено дослідженню лімологічного складника політики пам'яті Польщі та її впливу на формування національної ідентичності й міжнародні відносини із сусідніми країнами. Автор аналізує, як історичні наративи про зміну польських кордонів у XX столітті – втрату Східних Кресів, здобуття «повернених земель» на заході, а також сучасний стан зовнішніх рубежів із Білоруссю, Україною, Росією та Литвою – трансформуються в політику пам'яті й визначають суспільно-політичні практики. Особливу увагу приділено ролі Інституту національної пам'яті (IPN), музейним проєктам, законодавчим ініціативам та дипломатії пам'яті у формуванні офіційних трактувань історії. У статті висвітлено як конфліктні, так і конструктивні аспекти польських взаємин із сусідами, що мають глибоке історичне підґрунтя, наприклад, напруженість у відносинах з Україною через трактування Волинської трагедії, складні меморіальні наративи щодо Білорусі й Росії, а також позитивний досвід співпраці з Литвою на основі спільної історичної спадщини. Окремо розглядається роль пам'яті про німецьку окупацію і вплив сучасних політичних сил на політику пам'яті. Автор наголошує, що лімологічна політика пам'яті в Польщі є не просто відтворенням минулого, а важливим інструментом політичної легітимації, ідентифікації та дипломатичної взаємодії. Водночас вона виступає як поле конкуренції, де символічні кордони визначають межі «свого» і «чужого», жертви і винуватця. Лімологічний вимір надає польській політиці пам'яті особливої геополітичної чутливості. Кожне актуальне потрясіння на кордоні (Шенген, війна, міграція) миттєво інтерпретується крізь призму історичного досвіду втрати або повернення територій. Це зумовлює високу мобілізаційну силу пам'яті, але водночас підвищує ризик конфліктів інтерпретацій. На цьому тлі постає ключове питання: чи може кордон бути не лише шрамом, а й тканиною співпраці? Результати дослідження сприяють кращому розумінню взаємозв'язку між історією, пам'яттю і сучасною політикою в Центрально-Східній Європі.

Ключові слова: політичний процес, історична політика, меморіальна політика, лімологічний вимір політики пам'яті, кордони, Польща, міжнародні відносини.

Постановка проблеми. Історична доля Польщі – з частими змінами державних кордонів – суттєво вплинула на формування національної ідентичності та колективної пам'яті. Поділи Речі Посполитої, втрата «Східних кресів», зміщення західного кордону після Другої світової війни, боротьба за суверенітет сформували особливий символічний простір, в якому кордон постає не лише як географічна, а й як політична, культурна і меморіальна межа.

Лімологічний підхід дозволяє осмислити ці явища як систему уявних та історично сконструйованих меж, що впливають на уявлення про «своїх» і «чужих», «втрачене» і «завоюване», «справедливість» і «зраду». Польська політика пам'яті виявляє особливу геополітичну чутливість: кожне сучасне потрясіння на кордоні (міграція, війна, прикордонна політика ЄС) інтерпретується через досвід втрати або повернення територій. Це підсилює мобілізаційний потенціал пам'яті, але водночас загострює конфлікти інтерпретацій.

Зростання ролі історичної політики після 2015 року, коли влада взяла курс на централізацію контролю над наративом минулого, робить дослідження особливо актуальним. У цьому контексті «межі пам'яті» виконують ідеологічну функцію, формуючи образи «втрачених територій», інституціоналізуючи пам'ять про «злочини», переосмислюють діалог із сусідами в контексті історичної відповідальності.

Лімологічний аналіз дає змогу глибше зрозуміти механізми формування національного наративу, а також виявити ризики політизації пам'яті в умовах нових геополітичних викликів – зокрема, війни в Україні та трансформації європейських ідентичностей. Пам'ять у Польщі постає як форма символічного кордону, що впливає на зовнішню політику, міжетнічні відносини та ідентичність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Польська політика пам'яті, особливо в контексті її лімологічного (прикордонного) виміру, стала предметом активних досліджень як польських, так і міжнародних науковців. Дослідження демонструють, що історична політика Польщі після 1989 р. стала полем боротьби за наративи, що стосуються Другої світової війни, Голокосту, радянської окупації та стосунків із сусідами. Праці Я.Т. Гросса [14] та дискусія, висвітлена в збірці «Сусіди реагують...» Дж. Міхліча та Е. Полонського [25], започаткували хвилю переосмислення історії не лише державних утворень регіону, але й народів, в умовах боротьби за «життєвий простір». Цю проблематику продовжили Б. Енгелькінг та Я. Грабовський [12], чия праця «Ніч триває...» викликала суспільно-політичні реакції та навіть судові процеси [13].

Інституційні виміри пам'яті досліджено в працях Д. Кларка і П. Дубера [11], Д. Логеманна та Дж. Томанна [21], С. Єгера [16] та М. Хайнеманн [15], які аналізують функціонування Музею Другої світової війни у Гданську як епіцентру зіткнення політичних наративів. Політизація історії відображена й у статтях П. Махцевича [22; 23; 24], який сам став учасником цього конфлікту.

Прикордонні аспекти політики пам'яті висвітлюються в працях Я. Куртики [20] та П. Шпєвака [33], М. Якубовського [6], Дж. Арлотті [9], В.Т. Моделєвського [26], Т. Журженко [35] та А. Портнова [27; 28]. Автори акцентують увагу на асиметричності пам'яті, що формується в умовах конфліктів жертвовності та національного героїзму. Т. Снайдер [32] та Е. Епплбаум [7; 8] досліджують теми масових депортацій та етнічних чисток, які стали наслідком зміни кордонів. Снайдер вказує на феномен «кровоавих земель» (Bloodlands), охоплюючи терени, які стали ареною масових злочинів і зміни кордонів, а Епплбаум зосереджується на процесах депортацій та примусових переселень у контексті радянської політики контролю та намагань усунути національні меншини як загрозу режиму.

Ключову роль у формуванні сучасної політики пам'яті в Польщі відіграє правляча еліта, зокрема партія «Право і справедливість» (PiS). Дослідники І.П. Каролєвський [17], М. Котвас і Я. Кубіка [19], Л. Радонич [29], М. Шор [30] аналізують, як популізм і «мнемонічні війни» використовують історію як інструмент політичної мобілізації.

Праці М. Петракова [3], С. Коч [1], О. Піха [4] й Н. Роїк [5] демонструють, як ці процеси відображаються у відносинах із сусідніми державами, зокрема Україною. У фокусі лімологічного підходу – простори пам'яті на прикордонних територіях, як-от Волинь, Східна Галичина чи Підляшшя, які стають аренами символічної конкуренції. Праці Т. Журженко [35], А. Портнова [27; 28], Г. Касьянова [18], В. та Е. Семашків [31] вивчають, як ці території конструюються в національних історичних наративах.

Загалом, історіографія теми демонструє зростання зацікавлення не лише питаннями змісту історичної політики, а й методологічним осмисленням просторових, емоційних та наративних аспектів пам'яті, що перетинають державні, етнічні та ідентифікаційні межі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість праць, присвячених історичній політиці Польщі та її трансформаціям у XX–XXI ст., поза межами системного аналізу залишаються лімологічні аспекти пам'яті – тобто ті, що пов'язані з кордонами, прикордонними просторами, пограничною ідентичністю та символічним зонуванням історичного минулого. У фокусі польської політики пам'яті опиняються переважно національні наративи, що формуються навколо ключових подій XX ст., проте недостатньо осмисленими залишаються механізми трансформації пам'яті в прикордонних регіонах, особливо в умовах геополітичної нестабільності та змін зовнішньополітичних пріоритетів. Недостатньо дослідженими залишаються такі проблеми, як просторове маркування пам'яті на прикордонні та його вплив на локальну ідентичність; використання травматичних наративів у стратегіях зовнішньої політики; роль регіональних інституцій у формуванні «пам'яті на межі»; інтеграція прикордонного досвіду в загальнонаціональні пам'яттєві стратегії Польщі.

Авторське дослідження пропонує поєднати підходи історичної географії, політичної феноменології та лімології як специфічного напрямку вивчення політичних процесів, запозиченого з гуманітарної географії та просторової соціології. Методологічним інструментарієм дослідження виступає структурно-функціональний аналіз політики пам'яті в прикордонних регіонах Польщі, доповнений картографічною реконструкцією символічного простору пам'яті та аналізом інституційної архітектури пам'яттєвої політики.

У цьому контексті **мета дослідження** полягає в концептуалізації лімологічного виміру історичної політики Польщі як сукупності інституційних та просторових практик, спрямованих на укріплення національної ідентичності та формування інструментів інтерпретації спільного історичного досвіду у взаємодії з сусідніми державами. Відповідно, завданнями автора є аналіз геоісторичних чинників формування колективної пам'яті в сучасній Польщі; виокремлення лімологічних аспектів політики пам'яті, що стосуються просторових уявлень та зовнішньополітичних наративів; висвітлення взаємодії Польщі з сусідами на основі інтерпретацій травматичних подій XX ст.; визначення інституційної архітектури польської політики пам'яті та її ролі у формуванні національної історичної політики.

Методологічну основу дослідження становлять міждисциплінарні підходи, зокрема, лімологія як науковий підхід до аналізу кордонів, прикордонних практик і граничних ідентичностей; структурно-функціональний аналіз, який дозволяє визначити системні зв'язки між пам'яттєвими інституціями, регіональними політиками та ідеологічними наративами; дискурсивний аналіз офіційних документів, меморіальних практик і політичної риторики; картографічний метод, застосований до вивчення символічного простору пам'яті в прикордонних регіонах; порівняльно-історичний аналіз, що забезпечує виявлення відмінностей і спільних рис у стратегіях пам'яті щодо різних частин польського прикордоння. Цей підхід дозволяє не лише репрезентувати структурні риси польської політики пам'яті, а й запропонувати інтерпретаційні моделі для осмислення її прикордонного, лімологічного виміру.

Виклад основного матеріалу

Геоісторична основа сучасної колективної пам'яті в Польщі

Сучасна політика пам'яті Польщі спирається на глибоко вкорінену історичну пам'ять про колишню велич Речі Посполитої як простору багатонаціональної співпраці, культурної місії та геополітичного впливу. Минула слава, з її символами, героями та територіальними образами, є основою формування національних наративів, зовнішньополітичних позицій і стратегій ідентичності.

Історія творення Польщі як могутньої держави досягає свого апогею в період існування Речі Посполитої Обох Народів (1569–1795), яка утворилася внаслідок Люблінської

унії між Королівством Польським та Великим князівством Литовським. Це була унікальна федеративна держава з виборною монархією, спільним сеймом і королем, але з окремими військом, скарбницею та адміністрацією. У XVI–XVII ст. Річ Посполита була однією з найбільших держав Європи, володіючи землями від Балтійського до Чорного морів, охоплюючи значні території сучасної Польщі, Литви, Латвії, Білорусі, України та частини західної Росії. У цей період Річ Посполита була культурно різноманітною та політично впливовою [7]. Вона виступала як важливий гравець в європейській геополітиці, протистоячи Османській імперії, Московії та Швеції. Однак внутрішні суперечності та зовнішні втручання зрештою призвели до занепаду та поділів Речі Посполитої наприкінці XVIII ст. (1772, 1793, 1795), коли Австрія, Пруссія та Росія розділили її між собою [4]. Унаслідок трьох поділів Польща втратила Велику Польщу (Познань), Малопольщу (Краків), Гданськ, Сілезію, Померанію, Лужицю, частину Мазурії.

Встановлені наприкінці XVIII ст. кордони були змінені подіями наполеонівських воєн. У 1815 р. на Віденському конгресі було визначено нові кордони, які виявилися довговічнішими за попередні, бо протривали до Першої світової війни. У XIX ст. Польща залишалася розділеною. Найбільша частина території, включно з Варшавою та східними землями (Правобережна Україна, Білорусь, Литва), залишалася під владою Російської імперії та стала відомою як Царство Польське після Віденського конгресу 1815 року. Австрійська імперія володіла південно-західними регіонами, зокрема Галичиною (з центром у Львові), Західним Поділлям та Буковиною. Пруссія (а згодом Німецька імперія) контролювала західні та північно-західні землі, включно з Великопольщею, Познанню, Сілезією та частинами Померанії, які вважалися осердям польської державності, що переживали насильницьку германізацію, тож їх втрата спричинила травму і формувала національний міф про «повернення втраченого дому». У кожній з частин здійснювалася політика асиміляції, проте, наприклад, у Галичині, під австрійським правлінням, поляки мали більшу автономію, змогу розвивати освіту, культуру й політичне життя.

У міжвоєнний період боротьба за східні рубежі тривала. Міжвоєнна Друга Річ Посполита (1918–1939) включала східні території (Креси), населені поляками, українцями, білорусами, литовцями та євреями. Ці землі сприймалися як «колиска польської культури та патріотизму». Після Першої світової війни, внаслідок Версальського договору (1919), частина західних земель (Познань, Західна Галичина, Померанія) була повернута Польщі. Однак значні польські етнічні території залишилися у складі Німеччини. Символічно важливою подією стало приєднання частини Верхньої Сілезії до Другої Речі Посполитої після плебіситу 1921 року [8, с. 465]. Це стало результатом трьох Сілезьких повстань, в яких польське населення виборювало право на возз'єднання з новопосталою польською державою. Приєднання промислово розвиненої частини Сілезії мало велике економічне та символічне значення як акт відновлення історичної справедливості.

Новий етап територіальних змін настав після Другої світової війни. Сучасна польська держава виникла у 1945 р. після радикального зсуву кордонів на захід і масштабного переселення населення. За рішеннями Ялтинської і Потсдамської конференцій (1945), Польща втратила близько 178 тис. км² на сході (так звані «креси», включно зі Львовом і Вільнюсом), які відійшли до СРСР, але отримала близько 103 тис. км² на заході – колишні «німецькі» території: Сілезію, Західне Помор'я, частину Бранденбургу, Гданськ, Щецин, Вроцлав [8, с. 476]. Ці землі стали відомими як «Землі повернені» (*Ziemia Odzyskana*), і польська держава в межах офіційного дискурсу представила їх не як нові придбання, а як «історично польські землі», що тимчасово перебували під німецькою окупацією.

Зміна кордонів спричинила масштабні переміщення населення, вигнання 6–8 млн німців і переселення близько 1,5–2 млн поляків зі сходу. Такі зміни стали джерелом травми, що інтерпретується як «картографічне насильство», і заклали основу для формування міфу про Креси як втрачений рай польської культури. Водночас з'явилася потреба легітимізувати західні надбання – через звернення до середньовічної історії (династія П'ястів) і романтичну риторичу.

Комуністична влада розгорнула широку кампанію з легітимації цього «повернення», формуючи наратив про героїчну місію переселенців-кресов'ян, які «з нуля» будують польське життя на новому місці. Важливу роль у цьому процесі відігравала офіційна ідеологія, якою підкреслювалося, що Польща «повернулася до Балтійського моря», «відновила історичну справедливість». Попри зміну політичного режиму після 1989 року, цей наратив зберігся, трансформувавшись у більш культурно-історичну форму: музейні експозиції, регіональні підручники, локальні фестивалі інтегрують історію переселень як частину спільної національної пам'яті.

З перспективи поділів XIX ст. сучасна Польща складається з чотирьох частин: 1) *Схід і центр країни* входили до складу Російської імперії або об'єднаного з нею Королівства Польського (так званий російський поділ); 2) *Південний схід* входив до складу габсбурзького Королівства Галиції й Лодомерії (австрійський поділ); 3) *Від узбережжя Балтійського моря в південно-західному напрямку тягнулася смуга*, що належала до Королівства Пруссії, а з 1871 року – об'єднаній Німецькій імперії (пруський поділ); 4) *Четверта частина* – території, що не входили до складу Речі Посполитої на момент втрати незалежності, проте були приєднані до Польщі після Першої світової війни (наприклад, частини Сілезії, Орави і Спіша) або західні й північні землі, які відійшли від Німеччини до Польщі після Другої світової війни (комуністична пропаганда називала їх «повернені землі»).

У контексті сучасної політики пам'яті Польщі особливі ваги набуває символічне осмислення спадщини поділів XIX століття. Хоча адміністративна карта сучасної Польщі формувалась уже у XX столітті, багато соціальних, культурних та ментальних рис польських регіонів і тепер віддзеркалюють належність територій до Російської імперії, Пруссії або Австро-Угорщини. Ці історичні межі не зникають у колективній свідомості, залишаючись помітними у виборчій поведінці, типах забудови, земельному устрої, транспортній інфраструктурі та соціальних практиках [6].

Так, сучасні воєводства Підляське, Мазовецьке, Лодзьке, Люблінське та Свентокшиське (а також частини Куявсько-Поморського, Великопольського, Сілезького та Малопольського) – це колишні російські володіння. Австрійська спадщина охоплює Підкарпатське, більшу частину Малопольського та південний схід Сілезького воєводств. Натомість території, що належали Пруссії, – це переважно Великопольське, Куявсько-Поморське та Поморське воєводства. Видимість цих поділів досі відображається в архітектурі, адже на колишніх пруських землях збереглися будинки з червоної цегли та ретельно сплановані села, на австрійських – вузькі смуги посівів і видовжені поселення, а в російській частині – хаотичне планування та менша інфраструктурна оснащеність. Залишаються відмінності й у системах землекористування, густоті залізничної мережі, якості доріг та навіть в облаштуванні каналізації.

Економічні та освітні диспропорції також значною мірою пов'язані з історичним минулим. Так, пруські землі більш індустріалізовані, мають більші господарства та освіченішу сільську спільноту, тоді як у Галичині та підросійських регіонах досі переважає мале натуральне господарство. У селах цих регіонів спостерігається вища роль добровільних організацій (наприклад, пожежних дружин), а в релігійній сфері – сильніші традиції регулярної участі в богослужіннях на колишніх австрійських землях.

Політична мапа виборів останніх десятиліть наочно демонструє [6], що колишні прусські землі схильні підтримувати ліберальні сили (наприклад, «Громадянську платформу»), тоді як регіони, що колись належали Росії та Австрії, голосують за консервативні партії, передусім «Право і справедливість». Винятками є великі міста та регіони з національними меншинами.

Попри століття незалежності та уніфікаційні зусилля Польщі, просторові й ментальні відмінності, що виникли в період її поділів, досі мають значення – як для формування ідентичностей, так і для політичних рішень. Це є викликом і ресурсом для польської політики пам'яті, яка, спираючись на минуле, конструює уявлення про сучасну єдність у різноманітті.

Лімологічна складова частина політики пам'яті Польщі: кордони, ідентичність і зовнішньополітичні наслідки

Лімологічна складова частина політики пам'яті Польщі стосується символічного та історичного осмислення кордонів, змін територій і ролі цих змін у формуванні національної ідентичності. Лімологія (від лат. *limes* – «кордон») як дослідницький підхід вивчає природу та функції кордонів, прикордонних територій і пов'язаних з ними ідентичностей.

У контексті політики пам'яті це означає, що держава цілеспрямовано відбирає та інституціоналізує ті історичні сюжети, в яких просторовий рубіж – лінія фронту, межа цивілізацій, місце депортації чи міграції – виступає центральним елементом колективної ідентичності. Це особливо актуально для Польщі, яка у XX столітті зазнала радикальних змін державних меж. Польська політика пам'яті активно використовує наративи про втрачені та здобуті території для конструювання національної єдності, легітимації сучасних кордонів і впливу на відносини із сусідами. Йдеться як про ностальгію за втраченими Східними кресами, так і про легітимацію «повернутих земель» на заході та «війни пам'яті» з Росією, Україною та Німеччиною.

Польща – одна з тих країн, для яких пам'ять про кордон нерозривно пов'язана з пам'яттю про саму державність. Уявлення про межу – це не лише топографічне питання, а основа уявлення про те, де починається і де закінчується «свій» світ. У польському меморіальному ландшафті виокремлюються кілька ключових «пограничних» зон пам'яті:

– Східні Креси (сучасні території Литви, Білорусі, України) постають у наративі як «втрачена Атлантида (або Аркадія)», символ багатокультурної Польщі, яка асоціюється з творами А. Міцкевича, Ч. Мілоша, «Паном Тадеушем» або як місія цивілізації на сході, водночас – як «криваві землі» (зокрема, Волинь 1943–1945) [1, с. 48]. Мнемонічні практики включають діяльність товариств переселенців (кресов'ян), шкільні конкурси, перевидання довоєнних мемуарів і карт, а також інституціоналізацію 11 липня як Дня пам'яті жертв ОУН–УПА (узаконений у 2025 році). Пам'ять про Східні Креси супроводжується ностальгією і міфологізацією [18]. Близько 15% поляків мають кресове походження, що впливає на регіональну ідентичність (особливо в Нижній Сілезії). Після 1989 р. активізувалися дискусії про компенсації за втрачене майно. Виникли численні культурні події, музеї, організації, що репрезентують кресову пам'ять [11; 15; 16; 21].

– «Повернені землі» на заході (Сілезія, Померанія) – наратив легітимації післявоєнного приєднання цих територій, формування почуття «польськості з нуля». Цей дискурс закріплюється через музеї переселення у Вроцлаві та Ополі, кампанії на кшталт «Powrót do Macierzy», та регіональні підручники. Пам'ять про західні території супроводжується наративом легітимації – ці землі подаються як «відновлені», що нібито споконвіку були польськими. Наголос робиться на жертвах переселення, проте також підкреслюється триумф над Німеччиною. Проте сучасні кордони часто сприймаються як нав'язані ззовні

(СРСР і США), що породжує уявлення про їх «штучність» і підсилює залежність від гарантій Заходу (США, НАТО). Лінія Одер – Нейсе (проходить уздовж річок Одер та Ниса-Лужицька, зустрічаючись із Балтійським морем на півночі), що позначає кордон з Німеччиною, трансформувалася від символу «останнього форпосту Європи» за часів комунізму до образу європейського примирення (Шенгенська зона, 2007), а в новітній риторичі знову постає як захисний рубіж. Тут поєднуються спроби порозуміння (спільні підручники, «Dom PL–DE» у Берліні) з епізодами ревізйонізму (антикомпенсаційні кампанії) [17].

– Зовнішній східний кордон ЄС з Білоруссю та Росією в сучасному польському дискурсі представлений як «жива лінія фронту» між демократією і автократією. Зведена у 2022 році прикордонна стіна на білоруському напрямку подається як щит безпеки, логічне продовження «залізної завіси». Паралельно відкрито музей «Granica» в Біловезькій пущі, проводяться шкільні заняття «Безпечний кордон», хоча екологічна критика проєкту не вичуває.

Взаємини із сусідами крізь призму пам'яті травматичних подій ХХ століття

Упродовж останніх десятиліть польська політика пам'яті значною мірою формується навколо концепту «нав'язаних кордонів». Після Другої світової війни Польща втратила східні території, натомість отримала землі на заході, що раніше належали Німеччині. Ця трансформація спричинила формування комплексу історичних травм, які глибоко вплинули на польську національну ідентичність. Центральним елементом сучасної меморіальної політики є підтримка пам'яті про так звані Східні кресові землі – території, що раніше входили до складу польської держави, а згодом стали частинами України, Білорусі та Литви. У публічному дискурсі вони фігурують як символ польської культурної присутності на сході та елемент національного спадку.

Особливу роль відіграє лімологічний вимір польсько-українських відносин, де перетинаються ностальгія за «втраченими» Львовом, травма Волинської трагедії 1943 року та актуальні політичні інтерпретації. З одного боку, в польській уяві Львів, як і Вільно – це культурні маркери «Малої Польщі», духовного та освітнього центру нації [1; 3]. З іншого боку – офіційно закріплений у 2016 та 2025 роках наратив про Волинську трагедію як геноцид, скоєний ОУН–УПА [2], що трансформує пам'ять на політичний інструмент. Установлення 11 липня Днем пам'яті жертв узаконує польську версію подій.

Лімологічне бачення України полягає не лише у відображенні минулих конфліктів, а й у протиставленні «польської цивілізованості» східному «хаосу». Львів і Креси постають як периферія, яку потрібно або символічно інтегрувати, або відмежувати, якщо вона не вписується в національний канон. Водночас польська держава чинить тиск на Україну щодо ексгумацій, визнання провини УПА та обмеження героїзації спірних постатей [31], тоді як паралельно підтримує молодіжні обміни та проєкти примирення [18; 27; 28; 35].

Таким чином, лімологічний підхід у польсько-українських відносинах слугує механізмом розмежування «своїх» і «чужих», жертв і винуватців, спадку і загроз. У цьому контексті пам'ять постає не як інструмент примирення, а як сфера конкуренції за моральний авторитет та історичну легітимність.

Станом на 2025 рік лімологічний складник посилюється через війну в Україні та політичні процеси в Польщі. Президент Кароль Навроцький заявив про неможливість вступу України до ЄС і НАТО без визнання Волинської трагедії як геноциду. Консервативні сили підсилюють риторичу щодо потреби ексгумацій і перегляду українського національного наративу.

У відносинах із Білоруссю лімологія має конфліктний характер. У польському наративі територія сучасної Білорусі розглядається як частина колишніх Східних Кресів:

Гродно, Новогрудок, Брест – важливі символи польської присутності. Польща активно підтримує польську меншину в Білорусі, що викликає спротив режиму Лукашенка. Меморіальні ініціативи (школи, пам'ятники, акції пам'яті) розглядаються як інструменти м'якого тиску. Особливо актуалізується пам'ять про Армію Крайову, депортації 1939–1941 рр. та «польську операцію» НКВС [4]. У публічному дискурсі Білорусь дедалі частіше фігурує як «антиєвропейська зона», а прикордонний простір трактується як бар'єр, зокрема після будівництва стіни на кордоні у 2022 р.

У стосунках з Росією лімологічний наратив укорінений у дихотомії «західна свобода» проти «радянського поневолення». Символічне протиставлення включає розподіли Речі Посполитої, повстання XIX ст., Катинь, радянське вторгнення 1939 року та репресії проти поляків у 1937–1938 роках [4, с. 12–17; 4, с. 15]. Ці теми постійно підтримуються ІНП, шкільною освітою, дипломатичними заявами. Росія постає як історичний «Інший», а лімологія стає засобом стратегічного ототожнення ворога.

Натомість польсько-литовські відносини в лімологічному контексті мають позитивний характер, ґрунтуючись на спільному спадку Речі Посполитої. Люблінська унія 1569 року трактується як зразок рівноправного співіснування [3], а Вільнюс – як багатокультурний простір. Такі постаті, як Адам Міцкевич, функціонують як «спільні герої». Існують спільні проекти реставрації, академічні ініціативи, пам'ять тут виступає ресурсом символічної інтеграції.

Західний вимір політики пам'яті Польщі формується на тлі історичних втрат, де особливу роль відіграє «німецький фактор». Кордон із ФРН – «фантомна межа», яка зникає в періоди інтеграції (debordering) і активується у кризові моменти (rebordering). Наприклад, під час міграційної кризи 2015 року чи після вторгнення РФ в Україну 2022 року відроджується наратив про Польщу як «форпост» Європи.

Партія PiS активно експлуатує тему нацистських злочинів і репарацій, підкреслює роль Польщі як жертви, наголошує на трагічних аспектах війни. Попри наявність елементів примирення (спільні підручники, проекти PL-DE), пам'ять про німецьку окупацію залишається джерелом амбівалентності [17; 19; 29; 30].

Геополітична вразливість Польщі – перехід від центру Речі Посполитої до буфера між Росією і Німеччиною – активізує лімологічні травми, що підживлюють потребу в мобілізації ідентичності. Західний вимір пам'яті – не лише про простір, а про колективне переживання, яке легітимізує націю через історію втрат і спротиву.

Інституційна архітектура польської політики пам'яті

Інституційна архітектура польської прикордонної політики пам'яті охоплює діяльність низки державних і культурних органів, зокрема Інституту національної пам'яті (ІНП), що формує офіційні інтерпретації подій на історичних лініях розлому; музейних установ у Любліні, Пшемислі, Біловезі та Вроцлаві; а також законодавчих ініціатив «антибандерівського» та «антиклеветницького» спрямування, особливо після 2018 року. У 2018 році IPN отримав розширені повноваження у сфері захисту історичної репутації держави. Зміни до Закону від 18 грудня 1998 року про IPN доповнили документ статтею 55а, яка передбачала кримінальну відповідальність (до трьох років ув'язнення) за публічні висловлювання, що помилково приписують польській нації або державі відповідальність за нацистські злочини [34]. Положення було спрямовано, зокрема, проти вживання терміна «польські концтабори», що суперечить історичним фактам та принижує національну гідність. Закон також уповноважив IPN ініціювати цивільні позови за наклеп на Польщу – незалежно від юрисдикції, що відповідало міжнародним нормам захисту репутації. Проте після хвилі міжнародної критики (з боку Ізраїлю, США та правозахисних організацій) у липні 2018 року

кримінальні положення було скасовано, а статтю 55а адаптовано до формату цивільного права. Нині IPN реалізує цю функцію через експертизи, публічні кампанії, роботу з діаспорою та юридичні інструменти в межах цивільного провадження.

Додатковим інструментом польської політики пам'яті виступає «дипломатія пам'яті» – у формі створення спільних підручників (PL–DE), двосторонніх комісій (PL–UA) та публічних актів вибачення.

Меморіальна політика Польщі зосереджується на збереженні пам'яті про травми, пов'язані з нав'язаними кордонами, через створення музеїв, меморіалів та організацію публічних заходів. Ініціативи на кшталт створення Музею польських кресів чи вшанування депортованих слугують засобом відновлення колективної пам'яті про втрати. Держава активно просуває проекти, покликані зафіксувати зміни, яких зазнало польське суспільство через війни та політичні трансформації. Наприклад, у 2025 році бюлетень ІНП «Свобода і полон» протиставив західну свободу радянському поневоленню, а лінію Керзона, пропонувану як східний кордон Польщі у 1920–1921 рр., визначив як символічну межу свободи, рубіж між Заходом і Сходом [10].

Окрему увагу приділено висвітленню насильницьких депортацій та етнічних чисток. У цьому вимірі політика пам'яті прагне не лише акцентувати власні страждання, а й розширити наратив на досвід національних меншин. Такий підхід формує складну ідентичність Польщі – водночас європейську та вкорінену в спогадах про втрати і травми минулого.

У контексті нав'язаних кордонів польська меморіальна політика постає як багатовимірний процес, що поєднує пам'ять про втрачене з інтеграцією нових територій. Вона впливає не лише на внутрішню ідентичність, а й на зовнішньополітичні позиції Польщі щодо сусідів.

Політично лімологічний дискурс фрагментує польський простір пам'яті. Правоконсервативні сили (особливо PiS) трактують кордон як «щит» і символ суверенітету, тоді як ліберальна опозиція та частина громадянського сектора просувають модель транскордонного співіснування – через єврорегіони, спільні фестивалі, спадщину прикордонних регіонів. Конфлікт точиться не стільки навколо фактів, скільки навколо інтерпретацій самого поняття «кордон»: чи це лінія оборони, чи міст партнерства?

Розвиток польсько-українського проекту «Союз Люблінський» відкриває перспективу трансформації східного кордону з осереддя травми на символ солідарності. Проте мілітаризація прикордонних просторів загрожує посиленням ексклюзивної моделі ідентичності. Цифрові архіви усної історії, пов'язані з переселеннями, становлять важливий інструмент міжпоколіннього діалогу. Водночас суворе законодавство щодо «експорту пам'яті» може спричинити нові дипломатичні конфлікти.

Висновки. Польська політика пам'яті в лімологічному вимірі виступає потужним інструментом формування національної ідентичності, що ґрунтується на символічних та історичних уявленнях про кордони як просторові й ментальні межі між «своїм» і «іншим». Через наративи про втрати та здобутки територій пам'ять про трагічні події XX століття і комплексну інституційну підтримку Польща конструює свій образ як держави-«щита» Заходу, яка водночас вшановує власні травми та прагне легітимізації сучасних кордонів.

Аналіз польсько-українських, польсько-білоруських, польсько-російських та польсько-німецьких відносин у площині пам'яті демонструє, що лімологія кордонів виступає не лише питанням територіальної безпеки, а й символічною боротьбою за інтерпретацію історії, моральний авторитет і політичну легітимацію. Травматичні наративи, особливо

пов'язані з Волинською трагедією та радянським періодом, створюють складний фон для взаємодії з сусідами, підсилюючи конфлікти пам'яті.

Інституційна архітектура пам'яті, зокрема діяльність Інституту національної пам'яті та відповідні законодавчі ініціативи, відіграють ключову роль у підтримці офіційних історичних наративів, проте її жорсткість і політизація пам'яті нерідко породжують міжнародні напруження. Водночас позитивні приклади співпраці, як-от польсько-литовський «Союз Люблінський» або спільні культурні проекти з Німеччиною, свідчать про потенціал використання прикордонної пам'яті як ресурсу інтеграції та діалогу.

Отже, лімологічний підхід до політики пам'яті в Польщі виявляє подвійність кордонів як символів і розмежування, і об'єднання. Надалі важливо розвивати стратегії, які би балансували між збереженням історичної правди і сприяли конструктивному діалогу з сусідніми країнами, мінімізуючи ризики ескалації пам'ятних конфліктів і підтримуючи процеси європейської інтеграції.

Список використаної літератури

1. Коч С.В. Меморіальна політика сусідів України: від стратегії національного суверенітету до «великих держав». *Politicus*. 2018. № 4. С. 46–50.
2. Кобзар Ю. Дуда підписав закон про «день пам'яті жертв геноциду, вчиненого ОУН і УПА». *УНІАН*. 2025. 2 лип. URL: <https://www.unian.ua/world/volinska-tragediya-andzhey-duda-pidpisav-skandalniy-zakon-pro-oun-upa-13056039.html> (дата звернення: 28.07.2025).
3. Петраков М.О., Наумкіна С.М. Польська меморіальна політика крізь призму історичних кейсів: Литва, Україна і внутрішні дискусії. *Політикус*. 2024. Вип. 5. С. 94–104. DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-5.14>.
4. Піх О. Історична пам'ять та історична політика як елементи конфронтації у відносинах Польщі й Росії (1991–2020 рр.) *Український історичний журнал*. 2022. Вип. 6 (657). С. 4–17.
5. Роїк Н. Місця пам'яті та комеморативні практики як елементи та інструменти політики історичної пам'яті України та Польщі 1991–2013 рр. *Гілея: науковий вісник*. 2020. № 155 (4). С. 259–263. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi54/gileya2020v155/259.pdf> (дата звернення: 28.07.2025).
6. Якубовський М. (Не)видимі поділи. (переклад Братчук О.). *Нова Польща*. 24 серпня 2020. URL: <https://novapolshcha.pl/article/ne-vidimi-podili/> (дата звернення: 28.07.2025).
7. Applebaum A. Between East and West: Across the Borderlands of Europe. New York: Pantheon Books, 1994. 314 p.
8. Applebaum A. Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe, 1944–1956. London: Allen Lane, 2012. 614 p.
9. Arlotti G. Stosunki polsko-litewskie między przeszłością a przyszłością. *Studia Europejskie*. 2012. Vol. 4. S. 17–122 URL: https://journalse.com/pliki/pw/giovanni_arlotti.pdf (дата звернення: 28.07.2025).
10. Biuletyn IPN nr 234 (5) / 2025. Wolność i zniewolenie / red. Jan M. Ruman. Warszawa : Instytut Pamięci Narodowej, 2025. 100 c. (Biuletyn IPN). URL: <https://ksiegarniaipn.pl/ksiazka/biuletyn-ipn-nr-234-5-2025-wolnosc-i-zniewolenie-jan,641063> (дата звернення: 28.07.2025).
11. Clarke D., Duber P. Polish Cultural Diplomacy and Historical Memory: The Case of the Museum of the Second World War in Gdańsk. *International Journal of Politics, Culture, and Society*. 2018. Vol. 33. P. 49–66.

12. Dalej jest noc: losy Żydów w wybranych powiatach okupowanej Polski / Eds. By Engelking B., Grabowski J. Warszawa: Centrum Badań nad Zagładą, 2018. 400 s.
13. Freedland J. Fears Rise that Polish Libel Trial Could Threaten Future Holocaust Research. *The Guardian*. 3 Feb. 2021. URL: <https://www.theguardian.com/books/2021/feb/03/fears-rise-that-polish-libel-trial-could-threaten-future-holocaust-research> (дата звернення: 12.07.2025)
14. Gross J. T. *Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland* (Princeton: Princeton University Press, 2001. 55 p. URL: <https://www.ias.edu/sites/default/files/sss/pdfs/Neighbors.pdf> (дата звернення: 12.07.2025).
15. Heinemann M. Krieg und Kriegserinnerung im Museum. Der Zweite Weltkrieg in polnischen historischen Ausstellungen seit den 1980er Jahren. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2017. 551 s. URL: https://library.oapen.org/bitstream/id/25e8d33c-3a34-4595-82e1-4738c4370f56/external_content.pdf (дата звернення: 12.09.2024).
16. Jaeger, S. *The Second World War in the Twenty-First-Century Museum: From Narrative, Memory, and Experience to Experientiality*. Berlin, Boston: De Gruyter, 2020. 354 s. <https://doi.org/10.1515/9783110664416>
17. Karolewski I. P. Memory Games and Populism in Postcommunist Poland. In *European Memory in Populism. Representations of Self and Other* / Eds. by Chiara De Cesari, Ayhan Kaya. Edition 1st. London: Routledge. 2019. P. 239–257. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429454813>.
18. Kasianov G. The Burden of the Past: The Ukrainian–Polish Conflict of 1943/44 in Contemporary Public, Academic and Political Debates in Ukraine and Poland. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. 2006. Vol. 19 (3–4). P. 247–259. DOI: 10.1080/13511610601029805.
19. Kotwas M., Kubik J. Symbolic Thickening of Public Culture and the Rise of Right-Wing Populism in Poland. *East European Politics and Societies*. 2019. Vol. 33, Is. 2. P. 435–471. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0888325419826691?icid=int.sj-full-text.similar-articles.7> (дата звернення: 12.09.2024).
20. Kurtyka J. *Rzeczpospolita wolnych ludzi – Janusz Kurtyka w mediach*. URL: https://ipn.gov.pl/ftp/pamiec_ebooki/RZECZPOSPOLITA_WOLNYCH_LUDZI.pdf (дата звернення: 28.07.2025).
21. Logemann D., Tomann J. Gerichte Statt Geschichte? Das Museum des Zweiten Weltkrieges in Gdańsk. *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*. 2019. Vol. 16. P. 106–117.
22. Machcewicz P. Wałęsa w krzywym zwierciadle. *Rzeczpospolita*. 30 June 2008. URL: <https://www.rp.pl/opinie-polityczno-spoleczne/art16138501-ksiazka-w-krzywym-zwierciadle>
23. Machcewicz P. When History Matters Too Much: Historians and the Politics of History in Poland. *Contemporary European History*. 2023. Vol. 32, Is. 1. P. 15–20. doi:10.1017/S0960777322000510.
24. Machcewicz P., Dmitrów E., Szarota T. Der Beginn der Vernichtung. Zum Mord an den Juden in Jedwabne und Umgebung in Sommer 1941. Neue Forschungsergebnisse polnischer Historiker. Osnabrück: Fibre, 2004. 261 s.
25. Michlic J.B., Polonsky A. *The Neighbors Respond: The Controversy over the Jedwabne Massacre in Poland*. Princeton: Princeton University Press, 2004. 504 s.
26. Modzelewski W.T. Dwie dekady stosunków Polski z Litw– wymiar polityczny. *SP*. 2012. Vol. 3. S. 287–312.
27. Portnov A. Clash of victimhoods: The Volhynia Massacre in Polish and Ukrainian memory. *KyivPost*. 2016. Nov.16. URL: <https://archive.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/andriy-portnov-clash-victimhoods-volhynia-massacre-polish-ukrainian-memory.html> (дата звернення: 28.07.2025).

28. Portnov A. Poland and Ukraine: Entangled Histories, Asymmetric Memories. Essays of the Forum Transregionale Studien. Berlin. 2020. Vol. 7. DOI: 10.25360/01-2020-00011.
29. Radonić L. “Our” vs. “Inherited” Museums: PiS and Fidesz as Mnemonic Warriors. *Štúdosteuropa*. 2020. Vol. 68, Is. 1. P. 44–78. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/soeu-2020-0003/html> (дата звернення: 28.07.2025).
30. Shore M. Poland Digs Itself a Memory Hole. *New York Times*. 19 Feb. 2018; <https://www.nytimes.com/2018/02/04/opinion/poland-holocaust-law-justice-government.html> (дата звернення: 28.07.2025).
31. Siemaszko W., Siemaszko E. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945. Wyd. III. T. 1. Warszawa : Wydawnictwo von borowiecky, 2008. 1000 s.
32. Snyder T. Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin. New York: Basic Books, 2010. 560 p.
33. Śpiewak P. Pamięć po komunizmie. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2012. 320 s.
34. Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (z późn. zm.). URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19981631184> (дата звернення: 28.07.2025).
35. Zhurzhenko T. Memory Wars and Reconciliation in the Ukrainian–Polish Borderlands: Geopolitics of Memory from a Local Perspective. History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe, ed. Georges Mink i Laure Neumayer. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013. P. 173–193. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zhurzhenko_Tetiana/Memory_Wars_and_Reconciliation_in_the_UkrainianPolish_Borderlands_Geopolitics_of_Memory_from_a__en.pdf (дата звернення: 28.07.2025).

LIMITS OF MEMORY: THE LIMNOLOGICAL DIMENSION OF POLAND’S HISTORICAL POLICY IN THE 20TH–21ST CENTURIES

Mykyta Petrakov

*State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky”*

Staroportofrankivska St., 26, 65020, Odesa, Ukraine

The article is devoted to the study of the limnological component of Poland’s memory policy and its impact on the formation of national identity and international relations with neighboring countries. The author analyzes how historical narratives about the changes in Poland’s borders in the 20th century – the loss of the Eastern Borderlands (Kresy), the acquisition of the “Recovered Territories” in the west, as well as the current state of the external borders with Belarus, Ukraine, Russia, and Lithuania – are transformed into memory policy and shape socio-political practices. Special attention is given to the role of the Institute of National Remembrance (IPN), museum projects, legislative initiatives, and memory diplomacy in forming official interpretations of history. The article highlights both the conflicting and constructive aspects of Poland’s relations with its neighbors, deeply rooted in historical backgrounds, such as tensions with Ukraine over the interpretation of the Volhynia tragedy, complex memorial narratives regarding Belarus and Russia, and a positive experience of cooperation with Lithuania based on shared historical heritage. The role of the memory of the German occupation and the influence of contemporary political forces on memory policy are also separately considered. The author emphasizes that the limnological memory policy in Poland is not merely a reproduction of the past but an important tool of political legitimization, identification, and diplomatic interaction. At the same time, it serves as a field of competition where symbolic borders

define the boundaries between “us” and “them”, victim and perpetrator. The limological dimension gives Polish memory policy a particular geopolitical sensitivity. Every current upheaval at the border (Schengen, war, migration) is instantly interpreted through the prism of historical experience of loss or recovery of territories. This conditions a high mobilizational power of memory but also increases the risk of interpretative conflicts. Against this background, a key question arises: can a border be not only a scar but also a fabric of cooperation? The research results contribute to a better understanding of the interrelation between history, memory, and contemporary politics in Central and Eastern Europe.

Key words: political process, historical policy, memorial policy, limological dimension of memory policy, borders, Poland, international relations.